

Základní pojmy etnografické rajonizace

Obecně platné definice lze jen velmi těžko vytvořit, a to nejen kvůli nejednotnosti pojmů, ale také odlišnému historickému vývoji jednotlivých oblastí. Richard Jeřábek definoval pojem následujícími slovy: „**Etnografická diferenciac**e je výraz vypovídající o etnický a etnograficky motivovaném rozčlenění pospolitosti a příslušných územních celků.“¹

Pojmem **etnografický** nebo **národopisný region**, popř. oblast, označujeme podle Richarda Jeřábka „územní celek vyznačující se charakteristickými společnými rysy lidové kultury, jejímiž tvůrci a nositeli jsou zpravidla příslušníci etnografické skupiny obývající příslušný region, popř. národopisnou oblast.“² Jedná se o vymezení, které bylo v etnologii uplatňováno na základě dokumentovaných/identifikovaných historických jevů materiální a nemateriální kultury. Pokud se etnografický region se svou základní jednodílnou kulturou dále vnitřně dělí, jedná se o **národopisné subregiony (národopisné okrsky)**, které mohou tvořit i jednotlivé obce. V **přechodných pásmech** se prolínají kulturní prvky dvou i více sousedních regionů.³

Etnografický region podle Jaroslava Štíky představuje „základní, nikoliv však jedinou a obsahem univerzální jednotku územní diferenciac lidové kultury.“⁴ Vyznačuje se především odlišností lidové kultury od lidové kultury sousedního území, vědomím obyvatel o vlastní odlišnosti kultury, svým charakterem lidové kultury, dialektem, případně i geografickými poměry. Patří sem také (ovšem ne vždy) název regionu a jeho obyvatel jako diferenciacní moment, zvláštní dialekt, fyzický vzhled a psychické zvláštnosti. Jedná se tedy o území obývané lidmi se specifickou kulturou. Autor se odkazuje na geografické poznatky, které vymezují region jako „soubor jevů, které odrážejí zvláštní způsob existence člověka na zemi v jistém časovém úseku.“⁵

Etnografická oblast se podle jiného autora – Jaroslava Kramářika nalézá uvnitř národního celku a autor zdůrazňuje odlišnost lidové kultury od sousední oblasti (stejně jako Jaroslav Štika). Při vymezení je nutné hodnotit celý komplex jevů lidové kultury dynamicky a komplexně.⁶

S termínem region pracuje také slovenská encyklopedie lidové kultury, kdy se jedná o „oblast' s výskytem javu alebo súboru javov v charakteristickej, preň vlastnej skladbe. Na rozdiel od areálu zaberá menšie územie v rámci etnických, politických alebo prírodných hraníc. Má svoje centrum, hranice sú dané buď geograficky, alebo sa sformovali v priebehu historického vývoja ekonomických, spoločenských a kultúrnych podmienok.“⁷

¹ rj [Jeřábek, Richard]: *Etnografická diferenciac*. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Díl I.* Praha: Mladá fronta, 2007, s. 193.

² Jeřábek, Richard: *Morava a Slezsko – etnický a etnografický obraz*. In: Woitsch, Jiří – Bahenský, František (eds.): *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900): národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Akademie věd České republiky. Etnologický ústav, 2004, s. 38 – 67.

³ Jeřábek, Richard: *Etnické a etnografické skupiny a oblasti*. In: Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 10.* Strážnice – Brno: Národní ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 9. Viz také Jeřábek, Richard: *Národopisné oblasti*. Ročenka Lidé a země '91, Praha 1990, s. 92–102. Jeřábek, Richard: *České, moravské a slezské národopisné oblasti*. *Opus musicum* 22, 1990, s. 58–62.

⁴ Štika, Jaroslav: *K otázce studia etnografických oblastí*. In: *Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově* 3, 1966, s. 128.

⁵ Štika, Jaroslav: *K otázce studia etnografických oblastí*, c. d., s. 119–122.

⁶ Kramářik, Jaroslav: *Několik myšlenek o otázce národopisných oblastí*. In: *Strážnice 1946-1965: Národopisné studie*. Brno: Blok, 1966, s. 85.

⁷ Botík, Ján – Slavkovský, Peter (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II*. Bratislava: Veda, 1995, s. 106.

Etnografická skupina je „část národa nebo etnika vyznačující se zvláštními rysy jazyka (dialekt), specifickými kulturními prvky (kroj, stavby, zvyky) a kompaktně obývajícím poměrně nevelkým územím“. Termín je možné chápat také jako „území sestávající z katastrů několika sousedních vesnic či osad (městských částí, ulic), rozkládající se (většinou) všemi směry okolo loco-centrické lokality (lokality informátora, který etnografickou skupinu subjektivně vymezuje).“⁸

Bádání o etnických a etnografických skupinách a o jejich specifických rysech bylo obsaženo v každém záměru, který se týkal sebrání, regionálního začlenění a klasifikace různorodých etnografických a folklorních jevů.⁹ V citované slovenské literatuře je v definici zvládnutě hledisko odlišení etnografické skupiny od vlastního okolí, spojení skupinovým povědomím a společným jménem. I samotná pojmenování vznikala nejčastěji jako přezdívky od sousedních obyvatel.¹⁰

Důležitý je náhled Jaroslava Štíky, který odlišuje v rámci regionu jeho **vlastní jádro** (sami obyvatelé se ztotožňují s příslušností např. k Valašsku a okolní obce valašské i nevalašské je za Valachy považují). Dále autor vymezuje **okrajová území** (sami obyvatelé obce se k regionu neřadí, avšak lidé z okolních vesnic mají opačný názor) a na pomyslném okraji leží **přechodná území** (obyvatelé lokality se k regionu nepřirazují, nečiní tak ani lidé obývající jádro a okrajová území regionu, může však dojít k označení např. za Valachy od obyvatel sousedního regionu).

V dnešní době jsou kritéria stanoveny na základě odborné literatury (poznatky R. Jeřábka, J. Štíky), definice se vztahují především k minulosti a uzavřeným historickým periodám. Přesto i v současnosti může docházet k proměnám ve vymezení územního rozsahu (pod vlivem médií, aktivních folklorních souborů, paměťových institucí), děje se však již zpravidla nikoli na základě souboru jasně definovaných jevů materiální a nemateriální kultury, jako spíše v souladu se sebeidentifikací obyvatel lokality či oblasti s daným regionem a souborem jevů, které tento region v obecném povědomí charakterizují.

Problematika etnografické rajonizace a její vývoj

Vývoj etnografických oblastí byl v minulosti závislý na mnoha činitelích. Těmi byly geografické podmínky, národnost příslušníků etnografické skupiny, jejich náboženské vyznání, správní hranice, vliv cizích kolonistů nebo kulturní migrace. Jejich působením se měnil charakter etnografické oblasti i její rozsah.

Na vnímání regionu a jeho vymezení mělo vliv lokální hnutí, ve kterém hráli hlavní roli nejprve vlastivědní pracovníci a sběratelé, kteří se zaměřovali především na etnografický materiál. Později vznikala organizovaná hnutí různé podoby a rozlišného zaměření. Základem byla živá nebo častěji obnovená tradice. Právě díky nejstarším materiálům se navrátily tradice zpět do širokého povědomí veřejnosti.

Formování etnických a etnografických oblastí je velmi složitou záležitostí a i přes veškeré badatelské počiny nelze ve většině případů přesně určit hranice etnografického regionu a vyslovit definitivní a jednoznačně platné závěry. Jevy hmotné a duchovní kultury nebývají omezeny pouze na určitý region, ale častokrát přesahují hranice regionální, jazykové i státní, a stejné kulturní

⁸ jkt [Kandert, Josef]: *Etnografická skupina*. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura*. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Díl I. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 191.

⁹ Fojtík, Karel: *K etnografickému obrazu Moravy na rozhraní 17. a 18. století*. Národopisné aktuality 27, 1990, s. 145.

¹⁰ Botík, Ján – Slavkovský, Peter (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*, c. d., s. 127.

projevy můžeme nalézt na širším území. Ve výjimečných případech se zformovaly etnografické oblasti i na území dvou státních celků, nebo se na tomto rozhraní ocitly díky pozdějšímu historickému vývoji a oficiálnímu rozdělení státní hranic.

K faktorům, které se podílely na vzniku etnografického regionu, náleží především geografické prostředí, etnické a sociální složení obyvatelstva, dlouhé soužití obyvatel, nářečí, hranice politicko-správních celků a církevních oblastí, historická tradice, případně také ještě další činitele. Podle konkrétního přístupu autorů se mění i daná kritéria, a tím také vymezení samotného regionu. Jedná se samozřejmě o problematiku ovlivněnou historickým vývojem. Je tedy nutné časové zařazení a kritické zhodnocení všech vlivů, které mohly mít na formování regionu vliv. Dlouho opomíjené bylo působení místních center a malých měst při vytváření homogenních celků lidové kultury. Tímto pohledem se zabývala spíše historie, zatímco etnologie se obracela mnohem déle pouze na problematiku venkova. V poslední době mají vliv na formování regionů nejrůznější organizace a také osobnosti, které se angažují v kulturní činnosti dané oblasti. Častokrát dochází dokonce k novému stanovení regionu např. na základě studia literatury.

Dějiny etnografického regionu se nemohou opírat o žádné oficiální ustanovení nebo úřední vymezení, proto je studium vzniku a vývoje národopisné oblasti ve většině případů spojeno s tolika obtížemi a dohady. Etnografické skupiny a oblasti se historicky měnily mnohem jednodušeji a rychleji než celá společenství, a to v procesu sociální a kulturní integrace národa (pod vlivem vzdělání zanikl např. dialekt). Některé skupiny ztratily svou specifičnost, popř. se asimilovaly, v souvislosti s industrializací vznikly zase různé netradiční formace.

Ani kusé doklady o existenci etnografických skupin nedokazují dobu jejich vzniku a přesné osudy obyvatelstva. Vyvráceny byly teorie o etnografických skupinách jako národních kmenech, o přežívání velkomoravské populace ve venkovském obyvatelstvu či nepřesné a všeobecné popisy povahových vlastností příslušníků jednotlivých etnografických oblastí a jejich specifičností, které byly nezbytnou součástí starších prací.

Dlouhou dobu nebyla této problematice věnována dostatečná pozornost, zřejmě díky obtížnosti vymezit daný region, určit jeho specifické prvky a rozeznat rázovitosti tamějšího lidu, kterými se odlišovali od blízkého okolí. Až později začala být etnografická rajonizace předmětem výzkumů a objevovat se nejen v dílčích studiích, ale začaly vznikat i souhrnné práce a monografie o jednotlivých regionech nebo studie věnované celému území Moravy a Čech.

Historické území Moravy bylo v době od 16. do 20. století pokryto etnografickými regiony a přechodnými pásmy. Osídleny byly domácím obyvatelstvem, vyskytovaly se zde i německé jazykové ostrovy a souvislejší německé osídlení v pohraničí. Obyvatelstvo nikdy netvořilo homogenní celek a členění se neopíralo o etnický princip. Již ve druhé polovině 19. století, která je podložena četnými prameny, máme doklady o tom, že etnografické regiony na Moravě byly vcelku stabilizovány. Největším zásahem do národnostní situace byly změny hranic státu v pohraničních oblastech po první světové válce, proměny demografie Moravy byly způsobeny také vyvražděním velkého počtu židovského obyvatelstva a vysídlením německých obyvatel.

Mezi názvy etnografických územních celků, tj. oblastí, podoblastí, okrsků a přechodných pásem, a pojmenováním jejich obyvatel není rovnováha, a pokud se zdá, že přece jen existuje, pak především přičiněním amatérských regionálních badatelů na sklonku 19. století a o hodně později též školených národopisců. Tak se vžily názvy, které vůbec v lidovém prostředí nefungovaly (např. Lašsko, Podřevnicko, luhačovické/luhačovské Zálesí, Malá Haná).

Posilování pocitu sounáležitosti je neustále aktuálním tématem i v dnešní společnosti, např. v sebeurčení jednotlivých národů v rámci celé Evropské unie. Proces hodnocení vlastní kulturní tradice je jeho významným prvkem. Dochází tedy k situaci, kdy ani formování etnografických

skupin není uzavřenou kapitolou v dějinách. I v budoucnu může docházet k vytváření nových seskupení, na základě různých hledisek.